

ЗАГАЛЬНА
ДЕКЛАРАЦІЯ ООН З
ПРАВ ЛЮДИНИ.
ПОЛІТИЧНІ
АСПЕКТИ ЗНАЧЕННЯ
ДЛЯ СУЧАСНОЇ
УКРАЇНИ

ТУПЧІЄНКО Л.С.,
кандидат філософських
наук, доцент

*Дипломатична академія
України
при МЗС України,
завідувач кафедри
зовнішньої політики та
міжнародного права*

Глибокий, професійний (з точки зору теорії і практики права) і тому водночас звужений (професіонал завжди подібний флюсу, він односторонній) підхід до оцінки змісту, місця і значення Загальної декларації прав людини спонукає до більш широкого погляду на проблему. Адже такий принципово важливий документ та ще оцінюваний крізь призму піввікового досвіду його застосування – явище не лише міжнародно-правове, але також і соціальне, політичне, моральне, у певному сенсі навіть глобальне¹.

Водночас на цьому широкому полі виразніше виступає національно-історична або національно-культурна специфіка оцінки Загальної декларації, зокрема її конкретної значущості й практичної застосовуваності². Звісно, я маю на увазі політичні реалії сучасної України³.

Перше, що безумовно важливо і правильно, це те, що більшість учасників конференції ставлять проблему прав людини у контексті сучасних світових трансформаційних процесів. Однак робиться це переважно у дусі вестернізації, прямого відтворення західного зразка, оскільки саме він ототожнюється з сучасністю і навіть з цивілізацією. Багато хто з дослідників і досі перебуває у полоні тих методологічних підходів, яким властиві:

- універсальне уявлення про закони історії, що діють так чи інакше, але діють скрізь;
- теологічне уявлення про стадії і мету історії, нарешті, детерміністичне уявлення

про механізми розвитку, коли кореляція його допустима і можлива, але в певних межах у рамках заданості.

Звідси випливає, що в центрі уваги проблеми прав людини стає характеристика певного набору інститутів і процедур, які ці права виражають і реалізують (забезпечують). А конкретно описується сучасна практика західних суспільств, і це подається та сприймається як сучасність, ототожнюється з нею.

Насправді ж сучасність тих чи інших інститутів, механізмів, процедур визначається через їхню функціональну доцільність і спроможність забезпечувати реалізацію прав людини у даному, конкретно-історичному контексті. А сучасні глобальні трансформації як виклик, як необхідність і як задачу висувають проблему поєднання індивідуальної свободи і суспільного порядку⁴.

Не всі суспільства справляються з цією задачею, але всі мусять цим займатися. Через це сучасні, на наш погляд, ті інститути і механізми, які дозволяють справитися з цією проблемою, якими б вони не були за змістом і структурою, т.б. які сприяють реалізації прав людини.

Тому й дану проблему – проблему прав людини – не можна (не доцільно, не коректно) розглядати абстрактно, відірвано від конкретно-історичних умов України. І тут виникають запитання, які ми «соромимося» самі собі поставити, але чим далі так буде тривати, тим гострішими будуть ці запитання і тим непевнішими наші відповіді. На мою думку, до них можна віднести такі запитання: чи має українське суспільство достатньо ресурсів, щоб забезпечити суверенність кожної людини? Чи готові громадяни України, чи схильні вони до використання своїх прав і свобод? Як вони розпорядяться ними? Який зроблять вибір? Чи має індивід право на своє визволення і захист, чи він має ще довести це право? Зрештою, чи забезпечує держава захист прав людини в Україні? Спробуємо відповісти на деякі з них.

Запитання ці далеко не риторичні хоча б тому, що в Україні з набуттям незалежності розпочалася своєрідна революція зверху, т.б. організаційно-правові форми почали виникати раніше, ніж економічні, політичні і т.д., і тепер накладаються на соціально-економічну і психологічну ситуацію, де зміни ще й не розпочиналися. До того ж було допущено ряд принципових прорахунків як теоретичного, наукового, так і політичного плану.

Патріотично (національно свідомі) налаштовані сили, здобувши перемогу над комуністами, розпочали будувати українську державність, спираючись на свої уявлення про ідеального українського

громадянина-патріота. Ейфорія легкої перемоги спричинила некритичне сприйняття гуманізму, обоження природи найширших мас, що веде до повного довір'я природі людини, досконалості її потреб і бажань. Було зігноровано сурову реалію: політики лише виробляють суспільні стратегії, а втілюють їх у життя прості люди зі своїми достоїнствами і вадами⁵.

А наш народ в історичному плані не готовий, навіть не схильний до політичної свободи, бо не знає, що таке свобода особиста⁶. А вона, як відомо, є свідомий вибір між добром і злом, вона завжди є боротьбою внутрішньою, де багато прикрощів, страждань і горя. Адже людина це не лише частина тіла (суспільного), не лише плоть. У неї є щось більше – розум, любов до істини, доброти, людяності, краси і блага. Саме це і надає життю смисл, а людині гідність буття. Отже, і права людини мають у своїй реалізації давати саме такий результат, принаймні орієнтуватися на нього, захищати, зберігати людське в людині. Тобто, критерієм права має бути його відповідність матеріальним і духовним потребам, ступеню розширення можливостей особи, збільшенню її конкретно відчутних прав на автономію, захист, всебічний розвиток. Без цього «морального», «соціального» навантаження вони (права і свободи) стають формальними прописами, деклараціями, які нікого всерйоз не хвилюють.

Українські ж реалії такі, що люди прагнуть свободи, але дуже хворобливо сприймають її заборони (табу), межі. Наші громадяни прагнуть індивідуальної свободи, але жахаються тієї відповідальності, яка невіддільна від особистої самостійності.

І це історично вмотивовано, оскільки Україна швидше всього – суспільство маргінальне (перехідне, змішане, нетрадиційне), народ наш поєднав у собі риси як азійства, так і європеїзму з деякою перевагою західницьких елементів, особливо в ряді районів. За радянських же часів люди жили в умовах непомірного втручання держави у їхнє приватне життя, їхня діяльність була повністю включена в обсяг управління і примусу з боку влади. Саме це й породило і закріпило у етосі українського народу бажання віддати свободу вищій інстанції (владі, державі, вождеві), а собі залишити лише «своеволие под отеческой опекой». Тому й зберігаються у нашому суспільстві патерналізм, соціально-політичний інфантілізм, холуйсько-прохацька вдячна свідомість особи щодо сильнішого.

На мою думку, той шлях, який обрала Україна у сфері реалізації вимог Загальної декларації прав людини, неперспективний. Він неминуче породить «кризу узаконення», т.б. підірве довір'я до дійсно гуманних норм, вимог, законів, які виробляються і ухвалюються, але так і не стають «живи-

ми», працюючими.

Саме тому дуже важливо привернути увагу до того, як запустити цей механізм, як і чому громадяни можуть і повинні скористатися своїми правами і свободами.

Зовні простий спосіб – це навчання, освіта, вивчення громадянами Основного закону, Загальної декларації, т.б. навчання правилам співжиття подібно до того, як навчають правилам дорожнього руху. Зізнаємося, що ця робота в Україні ще лише розпочинається. І вона не піде широко і глибоко (зважаючи на нашу спадщину), не розгорнеться спонтанно, сама по собі. Потрібна своєрідна зацікавленість держави, влади, їхня правова, якщо хочете, інтервенція, нав'язування громадянам формальних і неформальних правил співжиття⁷.

Держава, якщо її суть і призначення розуміти в контексті сучасності, це не філантроп, який годус, одягає, збагачує своїх підданих, тим самим роблячи їх паразитами і вбиваючи ініціативу громадян. Ні, людина повинна все це робити сама, а держава покликана громадянина захищати – його власність, його діяльність, саме життя. У громадянському суспільстві, створення якого визначено у Конституції України як наше стратегічне завдання⁸, а це сім'я, родина, школа, церква, територіальні общини, громадські і політичні організації – людина підкоряється не владі, не державі, а загальноприйнятим зобов'язанням – законам, що вироблені демократичним шляхом, усім суспільством і які державна влада лише охороняє.

Однак це не просто захист людини, не лише охорона закону. Йдеться про речі, набагато ширші і глибші за змістом.

Держава своїм призначенням покликана сприяти формуванню такого громадянина, який гідний її захисту. Тут вона виступає засобом перетворення натовпу, населення в народ як цілісність, у громадян. І саме через це у держави є право і обов'язок примусу. А щоб цей примус здійснювати, вона має здобути моральний авторитет у народу. В українській владі, внутрішньо суперечливої і по горизонталі (між гілками влади існує яскраво виражене протистояння), і по вертикалі (громадяни не довіряють владі, центр не рахується з представницькими органами), такого авторитету немає.

По-перше, суть проблеми не лише в тому, що влада не виражає чийось інтересів, а віддалась своєрідному держбудові, т.б. забезпеченню прав і привілеїв чиновництва, утриманню при владі, залишивши громадян один на один зі своїми проблемами. Якщо ж влада ухиляється від виконання своїх обов'язків, то система соціальних зв'язків і безпеки руй-

нується, і населення переходить на режим самовиживання, самозабезпечення поза межами соціальних зв'язків. Така самопомога і є анархія, яка в кінцевому підсумку дає примітивну адаптацію: групи і верстви населення з різним успіхом пристосовуються до незвичайного соціально-економічного становища. Корінь зла у тому, що держава, влада, яка покликана стежити за правилами гри, захищати права і свободи громадян, сама стала головним і майже єдиним джерелом надприбутків для фірм та індивідів, що удостоєні її довіри. Образ влади у очах тих, кого вона має обслуговувати, сьогодні настільки негативний, що це підриває її більше, ніж усі «вороги» разом узяті.

По-друге, держава, влада мають природну властивість розширюватися (дефіцитний синдром, за висловом Д.Видріна)⁹, т.б. наступати на права громадян, обмежувати їх. Тому для реалізації особою своїх прав і свобод, для ефективного захисту їх владою конче потрібен цілком певний баланс у відносинах між державою і громадянином. Його дотримання – необхідна моральна і правова норма. А це означає, що будь-яке посилення органів влади (збільшення чи розширення їх повноважень, посилення технічної оснащеності та інформаційного забезпечення тощо) має неодмінно компенсуватися додатковим розширенням прав особи. Щодо Української держави, щодо влади в Україні, то з цього приводу можна сказати лише те, що саме влада сьогодні виступає головним порушником прав людини. Конфіскаційна грошова реформа 1992 р., створення трастів, регулярна невиплата зарплат, пенсій, чиновницько-номенклатурна прихватація загальнонародної власності – це лише окремі свідчення протиправної діяльності влади. Така політика принципово змінює і вже змінила соціальне становище людей, соціальну структуру суспільства в напрямі протилежному від норм соціальної, демократичної держави.

Як показують дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених, у суспільстві прогресує тенденція деградації найважливіших структур життєзабезпечення соціуму¹⁰.

Рівень освіти, компетенція, досвід вже не забезпечують статусну стабільність і безпеку, не в змозі запобігти зниженню життєвого рівня і стандартів споживання. Правила, згідно з якими сьогодні розподіляються матеріальні та соціальні блага і регулюється доступ до них, для багатьох громадян у кращому випадку незрозумілі, випадкові, у гіршому – несправедливі, принизливі, незаконні.

З цієї точки зору, діяльність і наявність влади втрачає свій смисл; вона більшістю населення сприймається як така, що не має сенсу практично для всіх, окрім збратаної бюрократії і фінансової олігархії.

Опосередкованим визнанням цього стало акцентування представниками держави і мобілізованими нею політологами уваги на тому, що влада це насамперед технологія і з мораллю нічого спільного не має.

По-третє, права людини, як про це вже йшлося, не визначаються тільки чинним законодавством. Вони реальні, здійснимі за умови існування також системи недержавних інституцій, через які й розвивається самодіяльність і самочинність громадян. Ці інституції (засоби масової інформації, профспілки, громадські організації, політичні партії і т.д. і т.п.) виконують ще одну важливу роль – роль своєрідного «наглядача» за державою і змушують її органи, чиновників, державних службовців здійснювати свої функції належним чином. Це теж важливий засіб дотримання балансу у відносинах між державою і особою. На жаль, традиції значного досвіду існування згаданих інституцій громадянського суспільства у нас ще немає.

Розмова про права людини, отже, не може вестися у відриві від того, історично якими зусиллями ці природні, невід'ємні, невідчужувані права здобуті і наскільки усвідомлені, від того, чи гарантується законом право людини на вільний вибір форм її економічного і політичного буття, від того, чи подолана монополія однієї ідеології, одного світогляду, чи в суспільстві соціальна справедливість і свобода совісті. Тоді права людини з юридичних понять і приписів (щодо цього в Україні проведена велика робота, що увінчалася прийняттям Конституції і узаконенням інституту Уповноваженого Верховної Ради з прав людини), з віртуальної, так би мовити сфери, перейдуть у сферу безпосередньої «живої» практики і дії як реально забезпечені форми і види реалізації індивідом свободи у певній сфері суспільного життя в умовах суспільного порядку.

ПОСИЛАННЯ

¹ Див.: Всеобщая декларация прав человека. – В сб. Международная защита прав человека. – М., 1990.

² Див.: Липинський Вячеслав. Листи до братів хліборобів. – Відень, 1922-1923.

[Перевидання в книзі: Історія української політичної думки. Упорядники Т.Гунчак, Р.Солчаник. Нью-Джерсі: Сучасність, 1990. – Т.3.]

³ Див.: Глобальні трансформації і стратегії розвитку. Київ, 1998. – С.306-311.

⁴ Вопросы философии: – 1998. – № 4. – С. 29.

⁵ Чичерин Б. Философия права. – М., 1990. – С. 2-3.

⁶ Див.: Кистяковский Б. В защиту права (Интеллигенция и правосознание) // Вехи. – М., 1991. Грушевський М. Наша політика. – Львів, 1914. Андрусяк Т.Г. Шлях до свободи: Михайло Драгоманов про права людини. – Л.: Світ, 1998.

⁷ Див.: Неліп М.І., Мережко О.О. Силовий захист прав людини: питання легітимності в сучасному міжнародному праві. – К.: Наукова думка, 1998.

⁸ Конституція України. – К.: 1997. – С. 3.

⁹ Див.: Выдрин Д.И. Очерки практической политологии. – К.: Инно Центр, 1991. – С. 24-27.

¹⁰ Див.: Головаха Е.И., Бекешкина И.Э., Небоженко В.С. Демократизация общества и развитие личности. От тоталитаризма к демократии. – К., 1992; Глобальні трансформації і стратегії розвитку. – К., 1998; а також Мостовая Ю. Страна ослабленного иммунитета. – Зеркало недели, № 4 (225), 30.01.1999. – С.1-2.